

osôb a spôsobia im nevýslovné útrapy. Pri justičných úmysloch je ohrozená celá spoločnosť, jej hodnoty i viera ľudí v spravodlivosť a orgány, ktoré ju majú zastupovať. Zaoberali sme sa jednotlivými druhmi justičných omylov a ďalej sa budeme zaoberať dôvodmi ich vzniku.

4. Vznik, odhaľovanie a prevencia justičných omylov

Definície a druhy justičných omylov sú teoretickým základom tejto témy. Pokúsime sa však priblížiť aj ich praktickú stránku z pohľadu právneho, ale i spoločenského. Identifikácia príčin vzniku justičných omylov je rovnako dôležitá ako ich definíčné vymedzenie. Ak určíme príčinu, tak dokážeme nájsť spôsob ako ich vzniku predchádzať. Zo sociologického hľadiska je potrebné sa zaoberať i dôsledkami, ktoré justičné omyly spôsobujú.

4.1 Ako justičné omyly vznikajú?

Vznik justičných omylov je spôsobený širokou škálou faktorov. Jedným z faktorov je eminentná snaha zo strany polície a prokurátora o dosiahnutie odsudzujúceho rozsudku, a to aj napriek pochybnostiam o vine danej osoby. Ďalšie faktory sú dôsledkom nedbanlivosti zo strany úradov, iné sú produktom drobných nepresností, ktoré môže urobiť každý z dôvodu ľudskej omylnosti. V mnohých prípadoch rôzneho druhu by sme pravdepodobne sami hlasovali o vine obžalovaného, keby sme boli súčasťou poroty a videli len dôkazy prednesené na pojednávaní.⁸⁹ Niekedy o vine alebo nevine osoby v trestnom konaní rozhodujú len detaily. Detaily, ktoré majú v rukách budúcnosť človeka stojaceho pred súdom. Aj preto sa zaoberáme dôvodmi, ktoré majú priamy či nepriamy vplyv na vznik justičného omylu.

Podrobnú systematizáciu chýb, ktoré viedli k vzniku mylných rozhodnutí, nám predkladajú Adam Bedau a Michael L. Radelet v jednom z najvýznamnejších diel venujúcich sa danej problematike – Justičné omyly v potenciálne hrdelných prípadoch (angl. Miscarriages of Justice in Potentially Capital Cases,

⁸⁹ BEDAU, H. A., RADELET, M. L. Miscarriages of Justice in Potentially Capital Cases. In *Stanford Law Review*. 1987, č. 1, s. 56.

1987). Tieto chyby hľadali priamo v reálnych prípadoch (k jednotlivým dôvodom priradujú i počet chybných rozhodnutí), ktoré boli klasifikované ako justičné omyly. Za príčiny chybného odsúdenia pokladajú:

- a) Chyby na strane polície
 - vynútené alebo iné falošné priznanie;
 - nedbanlivosť;
 - prehnaná horlivosť pri výkone policajnej práce.
- b) Chyby na strane prokurátora
 - zamlčovanie oslobodzujúcich dôkazov;
 - prílišná horlivosť zo strany prokurátora.
- c) Chyby na strane svedka
 - chybná identifikácia očitého svedka;
 - krivé svedectvo svedka obžaloby;
 - nespoľahlivé alebo mylné svedectvo obžaloby.
- d) Iné chyby
 - zavádzajúce nepriame dôkazy;
 - neschopnosť obhajoby;
 - súdne popretie prípustnosti ospravedlňujúcich dôkazov;
 - nepostačujúce posúdenie dôkazov poukazujúcich na alibi obvineného;
 - chybné určenie príčiny smrti;
 - falošné alibi alebo nepravdivé priznanie obžalovaného;
 - odsúdenie pod nátlakom spoločnosti (komunity);
 - neznámy dôvod.⁹⁰

Nové vyšetrovacie metódy čiastočne zabraňujú vzniku nových justičných omylov, no podieľajú sa i na odhaľovaní dávno zabudnutých prípadov, ktoré sú po prešetrení novými kriminalistickými metódami označené za justičné omyly. Chyby vo vyšetrovacích metódach sú len jedným z dôvodov vzniku týchto omylov. Niekedy ani najdôkladnejšia analýza všetkých technických dôkazov nedokáže zabrániť vzniku omylu. Jeho počiatok nie je nikdy dielom náhody, ale je to dôsledok viacerých činiteľov, ktoré zapríčinili jeho vznik. V poslednom

⁹⁰ BEDAU, H. A., RADELET, M. L. Miscarriages of Justice in Potentially Capital Cases. In *Stanford Law Review*, s. 57.

období sa podarilo dôvody vzniku omylov zúžiť a zjednodušiť. Turvey a Cooley uvádzajú nasledujúce dôvody:

- a) zaujatosť alebo zneužitie pri výkone práva;
- b) nesprávna identifikácia zo strany očitého svedka;
- c) nepravdivá alebo zavádzajúca znalecká výpoveď;
- d) skresľujúce alebo zmätočné dôkazy;
- e) falošné svedecké výpovede;
- f) falošné svedectvo zo strany väzenského informátora;
- g) neefektívna alebo nekompetentná obhajoba;
- h) procesné nedostatky.⁹¹

Justičný omyl nie je náhlym popudom, ale sledom rozličných interných a externých faktorov, ktorých následkom je vznik nezákonného rozhodnutia alebo postupu. Dôvodov vzniku justičných omylov možno nájsť hneď niekoľko. Dôvody, ktoré prispievajú na nespravodlivé odsúdenie nevinnnej osoby, sa pravidelne opakujú. Napriek snahe súdnych orgánov, neustále sa zlepšujúcim vyšetrovacím metódam a pokročilému technologickému vybaveniu sa nedarí úplne eliminovať vznik nových justičných omylov. Americký národný inštitút spravodlivosti pri sociálnej analýze dosahov justičných omylov identifikoval nasledujúce faktory, ktoré podporujú vznik týchto omylov:

- a) Mylná identifikácia očitým svedkom – pri očitých svedkoch je nesprávna identifikácia spôsobená prirodzenými psychologickými chybami pri ľudskom úsudku (mnoho prípadov sa týka obetí znásilnenia).
- b) Falošné výpovede – kľúčovú úlohu tu zohráva psychologický nátlak vyvíjaný na podozrivého z rôznych strán.
- c) Tunelové videnie – osoby rozhodujúce v súdnom procese môžu byť o správnosti niektorého z dôkazov presvedčené do takej miery, že ignorujú ďalšie prípadové skutočnosti, ktoré poukazujú na nevinu osoby.
- d) Krivoprísažné svedectvo – obžaloba je často postavená na falošných svedectvách, ktoré slúžia osobnému prospechu svedčiacich osôb.
- e) Forenzná chyba – po prijatí a všeobecnej akceptácii DNA testov sa často zabúda, že dlhé desaťročia sa vymáhanie práva muselo spoliehať na menej presné metódy dokazovania. Práve zavedenie DNA testov odhalilo mnohé justičné omyly.

⁹¹ TURVEY, B. E., COOLEY, C. M. *Miscarriages of Justice: Actual Innocence, Forensic Evidence, and the Law*, s. 20.

- f) Procesné chyby – tieto chyby vznikajú často pri nedôslednej interpretácii dôkazov, prípadne nedochádza ku kooperácii žalobnej strany s vyšetrojúcimi zložkami, čo má vplyv na nesprávnu interpretáciu kľúčových dôkazov.
- g) Nedostatočná obrana obhajoby – advokát môže zanedbať svoje povinnosti, prípadne nedostatočne komunikuje so svojim klientom.
- h) Ďalšie faktory – potenciálna úloha súťažného efektu, účinku médií alebo zlyhanie nápravy po odpykaní trestu.⁹²

Každý z týchto dôvodov môže zapríčiniť vydanie rozhodnutia, ktoré sa neskôr ukáže ako justičný omyl. Niekedy môže dôjsť i ku kumulácii viacerých dôvodov, čo sa stáva pomerne často. Niektoré z uvedených dôvodov spolu úzko súvisia a nikdy nemôžeme predpovedať, ktorý dôvod najviac zaváži pri rozhodovaní v súdnom procese. Jednotlivé dôvody môžeme z dôvodu prehľadnosti rozdeliť do troch skupín:

- a) Dôvody na strane svedkov v konaní – krivá prisaha, falošné výpovede a mylná identifikácia sú dôvody, ktoré súd nemôže ovplyvniť. Aj keď osoby svedčia pod prisahou a hrozí im vysoký trest či pokuta, prípadne iná sankcia za krivú výpoveď, nie je možné s istotou overiť výpovede svedčiacich osôb. Dôležitú úlohu zohráva i časový faktor, komplikovanosť prípadu, tlak verejnosti a médií. Dokonca viaceré výpovede jediného človeka sa môžu výrazne líšiť z dôvodov chýb pamäte.
- b) Dôvody na strane súdu – zaujatosť zo strany sudcu (tunelové videnie) či procesná chyba sú spojené s činnosťou súdnych orgánov. Nesprávny postup zo strany sudcu či súdnych úradníkov môže spôsobiť nemalé problémy a následkom môže byť nielen prepustenie kriminálnika, ale môže spôsobiť i odsúdenie nevinného.
- c) Dôvody na strane obhajoby a znalca – tieto dôvody úzko spolu súvisia. Nekvalitný výkon zo strany obhajoby alebo nekvalitný znalecký posudok môžu nakloniť misku váh na stranu odsudzujúceho verdiktu. Každý má právo na obhajobu, čo však v prípade, ak je súdny systém taký preťažený, že tzv. verejných obhajcov (angl. *public defenders*) je nedostatok? Táto situácia nastala v Spojených štátoch amerických, kde 60 – 90 % obžalovaných potrebuje verejného obhajcu, pričom tento nárok im priznáva priamo Ústava USA.

⁹² GOULD, J. B., CARRANO, J., LEO, J., YOUNG, J. *Predicting Erroneous Convictions: A Social Science Approach to Miscarriages of Justice*. Dostupné na internete: <https://www.american.edu/spa/djls/prevent/upload/Predicting-Erroneous-Convictions.pdf> (navštívené 3. apríla 2014).

Napríklad v New Orleans rieši každý verejný obhajca okolo 350 prípadov ročne, v okrese Fresno je to dokonca 1 000 prípadov ročne. Pri takejto vyťaženosti nie je možné sa adekvátne pripraviť na obhajobu klienta.⁹³

Zisťovanie skutkového stavu je nevyhnutnou súčasťou procesu aplikácie práva. Strany v konaní predkladajú dôkazy, ktoré majú za úlohu obžalovaného oslobodiť alebo odsúdiť. Každý dôkaz musí byť posúdený individuálne i v súvislosti s ďalšími predloženými dôkazmi a faktami. Niekedy však niektorý z dôkazov zaváži pred súdom viac ako iný. Z predchádzajúceho vyplýva, že dôkazy úzko súvisia s osobami. Prvok subjektivity nemôžeme zo súdneho konania vylúčiť. Súdny nemôžu zasahovať do vyšetrovacích úkonov, musia len zhodnotiť predložené dôkazy. Taktiež si nemôžu overiť pravdivosť výpovede svedka, kvalitu znaleckého posudku alebo posúdiť schopnosti obhajcu v konaní. Súd má len možnosť objektívne zhodnotiť čo najväčšie množstvo dôkazov a v prípade akýchkoľvek pochybností vyniesť oslobodzujúci verdikt.

4.1.1 Dôvody na strane svedkov v konaní

Očítí svedkovia zohrávajú v konaní pred súdom zásadnú úlohu. Sú zväčša rozhodujúcim dôkazným prostriedkom, a to buď oslobodzujúcim, alebo usvedčujúcim páchatela. Za krivú výpoveď hrozí páchatelovi na základe § 346 TZ (krivá výpoveď a krivá prisaha⁹⁴) trest odňatia slobody na jeden rok až päť rokov. Po zložení prisahy sa dolná hranica trestnej sadzby trestu odňatia slobody posúva až na dva roky. Na svedkov je možné vplyvať viacerými spôsobmi. Svedok môže byť k výpovedi donútený (zo strany vyšetrovujúcich orgánov, organizovanou zločineckou skupinou), môže podľahnúť tlakom médií i verejnosti alebo uprednostniť vlastný prospech v podobe úplatku či protislužby. Ide o faktory, ktoré priamo súd ovplyvniť nemôže, pretože je to záležitosť každého jednotlivca vo sfére jeho individuálnej morálky. Jedinou možnosťou je sprísnenie trestov za krivú výpoveď a krivú prisahu a ukladanie trestov v hornej hranici trestnej sadzby bez výnimky. Hrozba trestu odňatia slobody v trvaní niekoľko rokov by mohla zamedziť klamstvám na súde.

⁹³ Viac o tomto probléme pozri: Public Defenders: Last Week Tonight with John Oliver (HBO). Dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=USkEzLuzmZ4> (navštívené 26. apríla 2017).

⁹⁴ Bližšie pozri napríklad uznesenie Najvyššieho súdu SR z 21. novembra 2012, sp. zn. 3 Tdo 50/2012; uznesenie Najvyššieho súdu SR z 30. novembra 2011, sp. zn. 3 Tdo 48/2011.

Pri svedkoch však treba brať do úvahy aj ďalšie faktory, a to najmä fyzického a psychického charakteru. Významný je vek a zdravotný stav svedka. Niektoré zložité súdne konania trvajú aj niekoľko rokov a svedok môže byť vypočutý až po dlhom čase.⁹⁵ Časový faktor je v týchto prípadoch kľúčový a má výrazný vplyv na samotnú svedeckú výpoveď. Zabúdanie je bežným psychologickým javom, ktorý často vplýva na vznik justičných omylov.

4.1.2 Ľudská pamäť ako príčina vzniku omylu

Svedecká výpoveď je jedným z najvýznamnejších dôkazných prostriedkov. Zároveň svedecké výpovede najväčšou mierou podporujú vznik justičných omylov. Preukázať pravdivosť svedeckej výpovede je namáhavé. Je zložité preukázať, či pred alebo počas procesu nedošlo k ovplyvňovaniu svedka, či nemá svedok s obžalovaným osobné nezhody alebo či nebola skreslená jeho výpoveď, a to z dôvodov, ktoré si sám ani nemusí uvedomiť. Problémom potom nemusí byť ovplyvnenie či zaujatosť svedka, ale bežné nedostatky ľudskej pamäte. Práve tieto by sme chceli bližšie analyzovať a zdôvodniť situáciu, keď osoba nechce úmyselne poškodiť či pomôcť páchatelovi, ale limity ľudskej pamäte skresľujú výpoveď.

Pri svedeckej výpovedi zohráva kľúčovú úlohu pamäť. *„Podľa toho, akým spôsobom sa veci učíme a toho, kde sú tieto informácie v mozgu uložené, rozdeľujeme pamäť na explicitnú (deklaratívnu, vedomú) a implicitnú (nedeklaratívnu, nevedomú). Explicitná pamäť zahŕňa fakty, znalosti, či zážitky. Delíme ju na epizodickú (kde si pamätáme naše zážitky, udalosti, tváre a pod.) a sémantickú (kde si pamätáme konkrétne fakty, poznatky). Implicitná pamäť zahŕňa najmä motorické a senzomotorické zručnosti (schopnosť korčuľovať či previesť niť okom ihly).“*⁹⁶ Z právneho pohľadu je pre nás podstatné i časové hľadisko, a to ako dlho si poznatky pamätáme. Tu pamäť delíme na krátkodobú a dlhodobú. Pre dlhodobú pamäť sú typické mechanizmy explicitnej a implicitnej pamäte. Tie sú kľúčové i pri svedeckých výpovediach počas všetkých fáz trestného konania (výpovede sa zvyknú opakovať). Čím viac času uplynie od spáchania trestného činu, o to zložitejšie je sprostredkovať zapamätané udalosti. Takto môže

⁹⁵ Ide najmä o prípady, v ktorých je obžalovaných viac osôb (napr. členovia zločineckej alebo teroristickej skupiny), vystupuje v nich mnoho svedkov, sú povolani viacerí znalci a predložené množstvo dôkazných písomných materiálov.

⁹⁶ DOBEŠ, M. *Základy neuropsychológie*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 2005, s. 69.

dochádzať i ku skresľovaniu reprodukovanych informácií, ktoré sa môžu rozchádzať (v detailoch i kľúčových faktoch) v predsúdnom a súdnom vypočutí svedka.

Pri pamäti významnú úlohu zohráva časť mozgu nazývaná hipokampus. „*Spracovanie v hipokampe slúži najmä ako informačný filter. Každú sekundu nás zaplavuje množstvo vnemov, však veľmi málo z nich je hodných zapamätania. Iba tie, ktoré sa opakujú často, prípadne majú emocionálny náboj, sa postupne ukladajú do dlhodobej pamäti. Práve v ukladaní a následnom upevňovaní týchto spomienok hrá kľúčovú úlohu hipokampus. Pravdepodobne zároveň vytvára v spomienkach prepojenia medzi viacerými modalitami.*“⁹⁷ Niektorí autori stoťožňujú túto fázu s rozprávaním príbehu. Pri vypočutí obvineného, svedkov, znalcov sa dozvedáme príbeh prerozprávany ich slovami. Vystupujú v ňom postavy, odohráva sa v ňom zápleтка (ako sa dostavil na dané miesto, kde stál, koho na danom mieste videl atď.).

Príbeh (naratív) je opis udalostí, ktorý zahrňuje porušenie očakávaní a jeho rozpoznanie (problém) a nápravu (riešenie). Od raného detstva organizujeme svoju vlastnú skúsenosť v podobe príbehov (udalostí zaznamenaných v našich spomienkach). Podobne ako vedecké objavy, príbehy dávajú návod, ktorým môžeme postupovať v prípade chýb alebo prekvapivých okolností. Rozšírené príbehy sa stávajú normou. Príbehy sú nástrojom pre konštrukciu reality a určujú, ako ju vnímame.⁹⁸ Omyl zasahuje i do vedomostnej (intelektuálnej) zločky ľudského vnútorného sveta. Človek používa pri rozhodovaní jemu známe skutočnosti a informácie, resp. na základe obrazu skutočnosti, ktorý si utvára kombináciou skúsenostného vnímania a analyticko-syntetického myslenia, v rámci jeho duševnej, vekovej a vzdelanostnej úrovne.⁹⁹

Problémom pamäte sa venoval i David Schacter vo svojom najvýznamnejšom článku *The seven sins of memory* (v prekl. Sedem hriechov pamäte). Za sedem kľúčových nedostatkov ľudskej pamäte označuje:

- a) Vyrtralosť (angl. Persistence) – nežiaduce spomienky, na ktoré nedokážeme nikdy zabudnúť (napr. traumatické spomienky na znásilnenie u ženy). Tieto spomienky môžu prekryť skutočnosti relevantné pre prípad.

⁹⁷ Tamtiež, s. 70.

⁹⁸ BRUNER, J. The Narrative Construction of Reality. In *Critical Inquiry*. 1991, č. 1, s. 4.

⁹⁹ GARCZYŃSKI, S. *Chyby a omyly*, s. 45.

- b) Ovplyvniteľnosť (angl. Suggestibility) – implantované spomienky na udalosti, ktoré sa nikdy neudiali. Skupinou dobre navádzajúcich otázok dokážeme svedka zneistiť vo výpovedi.
- c) Roztržitosť (angl. Absent-mindedness) – strata pozornosti, ktorej následkom je zabúdanie (napr. keď zabudneme, kde sme si nechali kľúče od auta).
- d) Blokovanie (angl. Blocking) – informácia je dostupná, no nedokážeme ju momentálne zreprodukovať (tzv. fenomén „mám to na jazyku“ – angl. tip of the tongue).
- e) Nesprávne priradenie (angl. Missattribution) – spomienky sú priradené k nesprávnemu zdroju (napr. zámena sna so spomienkou). Môže dôjsť k nesprávnemu priradeniu tváre k človeku pri konkrétnej udalosti.
- f) Pominuteľnosť (angl. Transience) – znižovanie dostupnosti spomienok z dôvodu plynutia času (jednoduché zabúdania na udalosti, ktoré sa odohrali v minulosti). Čím viac času uplynie, tým sú spomienky nejasnejšie. Ide o kľúčový faktor pri svedeckých výpovediach.
- g) Skreslenie (angl. Bias) – súčasné vedomosti a presvedčenie ovplyvňujú naše spomienky na minulosť (napr. konfrontácia minulých so súčasnými postojmi).¹⁰⁰

Nežiaducim produktom ľudskej pamäte sú falošné spomienky na udalosti, ktoré sa nikdy nestali. Podrobne sa pamäti a jej neduhom venuje E. Loftus v diele *Memory: Surprising new insights into how we remember and why we forget* (v prekl. Pamäť: Prekvapujúci nový pohľad na to, ako si pamätáme a prečo zabúdame). Pri vytvorení nesprávnych predpokladov môže aj chybná informácia zmeniť spomienky, a to dokonca na nedávne udalosti (angl. misinformation effect). Čím sa javí informácia ako pravdepodobnejšia, tým je jedinec viac naklonený veriť, že je skutočne pravdivá. Falošné spomienky sú vedľajším produktom rekonštrukcie ako základnej charakteristiky pamäte, ale aj prejavom kreativity, t. j. nového usporiadania známej informácie.¹⁰¹

Plynutie času je právnou udalosťou, ktorú nedokážeme nijako ovplyvniť. Trestné konanie predstavuje časovú os, na ktorej sa realizujú rôzne procesné úkony. Od začatia trestného stíhania po vydanie právoplatného rozsudku uplynie

¹⁰⁰ SCHACTER, D. L., CHIAO, J. Y., MITCHELL, J. P. The Seven Sins of Memory: Implications for Self. In *Annals New York Academy of Science*. 2003, č. 1001, s. 228.

¹⁰¹ LOFTUS, E. *Memory: Surprising new insights into how we remember and why we forget*. Boston : Addison-Wesley Educational Publishers, 1981.

často dlhý čas. S plynutím času sa priamo spája i jedna z najzávažnejších chýb pamäte, ktorou je zabúdanie. Medzi najčastejšie príčiny zabúdania zaradujeme:

- a) Pamäť neuchováva informácie, ktoré nevyžadovali našu pozornosť, ktoré sa naším vedomím len mihli a boli „premazané“ čerstvejšími dojmami.
- b) Zabúdame informácie, ktoré sa nám s ničím známym nespojili. Aj preto zabúdame na prevratné nové nápady a informácie, ktoré priamo nesúvisia s našimi základnými úlohami.
- c) Zabúdame na to, čo nebolo opakované. Pamäť je nutné neustále trénovať a opakovaním si dôležité udalosti či informácie zapamätáme.
- d) Zabúdame na to, čo na nás neurobilo dostatočný dojem alebo čo sme nepovažovali za hodné pozornosti.
- e) Lahšie si zapamätáme a dlhšie si pamätáme informácie, ktoré potvrdzujú naše názory, a zložitejšie tie, ktoré sú s nimi v rozpore.
- f) Zabúdame na informácie, ktorých spomienka by mohla prekážať pri uspokojení nejakej potreby, stáť v ceste potešeniu alebo spôsobiť neprijemnosť.¹⁰²

Aj z dôvodu predostretých chýb pamäte je potrebné každú svedeckú výpoveď čo najpresnejšie zaznamenať, či už v písomnej podobe, prostredníctvom zvukového alebo audiovizuálneho záznamu. Samotné zabúdanie nie je chybou, ale prirodzeným procesom, a dokonca nemusí ani k chybe smerovať, vždy je predsa možné mať pred sebou všetky dôležité informácie zaznamenané na papieri, mobile, videu, diktafóne a pod. Len je potrebné takéto záznamy vytvoriť čo najrýchlejšie po spáchaní trestného činu. Oveľa nebezpečnejšie sú klamy pamäte, t. j. skresľovanie a zdanlivé spomienky. Pamäť je ako zlý študent – keď zlyháva, vymýšľa si. Za veľmi častý klam pamäte možno považovať i fakt, že niečo malo byť vykonané (napr. výpoveď pod prisahou svedkom o zamknutí dverí, ktoré nezamkol a zvyčajne ich zamykal).¹⁰³

4.2 Odhalenie justičného omylu

Aby mohlo dôjsť k náprave, musí byť justičný omyl najskôr odhalený. Odhalovanie justičných omylov je zdĺhavým a zložitým procesom. Aj napriek zjavnej nevine odsúdeného sa môže jeho prepustenie, a to aj napriek nájdeným novým

¹⁰² GARCZYŃSKI, S. *Chyby a omyly*, s. 115 – 116.

¹⁰³ Tamtiež, s. 118 – 119.